

О ПОРЕКЛУ И АУТОРИМА НЕКИХ ЗАСТАВА ИЗ КАРАЂОРЂЕВОГ ДОБА

О заставама из доба устанка, првог и другог, писано је већ неколико пута,¹ мада оне, у самој ствари, нису претстављале неки нарочити проблем. Знало се већ одавно, као и данас, да су прве заставе долазиле из „прека“, а да су оне око 1808. па надаље, по свој прилици, биле пореклом из Русије. Тако су заставе, *mutatis mutandis*, приказивале на неки начин еволуцију устаничких односа с Аустријом и Русијом. Па ни „пречанске“ заставе нису много забрињавале историчаре. Још је Валтровић знао, и о томе нас обавестио у једној краткој расправи из 1893. године, да је једну од првих Карађорђевих застава (ако не и прву) сликао карловачки живописац Стефан Гавриловић. То је разумљиво, ако се узме у обзир да је Стефан Гавриловић био пријатељ и поштовалац Доситеја Обрадовића, а још је разумљивије ако се подсетимо да је један од Гавриловићевих ученика био и Петар Николајевић Молер. Већина ових застава, пореклом из Војводине, изражавала је, бар својим сликарским делом, амбиције страгимировићевског „славено-србског“ царства, а то је било изражено преко грбова из Жефаровићеве „Стематографије“.

Карађорђева застава, датирана 1804, а описана од Валтровића, имала је с једне стране икону Архангела Гаврила и два стиха из 8 главе књиге пророка Исаије, а с друге стране двоглавог белог орла, који је вероватно (застава је теже оштећена а у току првог светског рата нестала) имао на грудима штит с крстом и оцилима, а око двоглавог орла натпис: „† Грбъ старнѣхъ србскѣ †“. Сасвим слична овој била је такозвана застава војводе Антонија Пљакића, Карађорђевог зета, (само што је двоглави орао црн), па се може без тешкоће утврдити да је и она од истог аутора, а вероватно и из исте године.

Гавриловићу ћемо приписати и Карађорђеву заставу, коју је кнез Александар Карађорђевић добио 1857. године од браће Куртовића, трговца из Шапца.² Та је застава била дуго чувана у двору Карађор-

¹ М. Валтровић, *Застава од године 1804*, *Старинар* X, 1893; М. Вукићевић, *Заставе*, Из Карађорђевог доба (Прилог Ратнику за јануар 1914), Београд 1913; Ђ. Петровићева, *Заставе Карађорђевог доба*, *Весник Војног музеја ЈНА*, I, Београд 1954.

² Србске Новине, бр. 72, 1857.

Ђевића, чак и у време кад је Вукићевић дао њен опис и фотографију (1913. године), па је тек много година доцније прешла у посед Војног музеја у Београду. (Сада у Музеју првог срп. уст.). На овој застави је с једне стране икона Стефана Првовенчаног, а с друге штит са крстом и четири оцила, испод кога је текст из „Стематологије“, исписан по Жефаровићу. Кад се упореде Архангел Михаило са Гавриловићеве заставе и слика на овој, онда не може бити сумње да је то радила иста рука. Уверени смо да је из истог извора и застава војводе Ђуше Вулићевића. Она има с једне стране икону св. Ђорђа а с друге, као и Карађорђева, штит са крстом и четири оцила. Овога пута Жефаровићев текст није исписан испод штита већ око њега. Уз наведене заставе би ставили, без предомишљања, и заставу Јанка Катића, на којој су биле насликане иконе Архангела Михаила и св. Николе.³

У групу „пречанских“ застава несумњиво спада и застава браће Недића из 1804. године, такође у збирци Музеја првог српског устанка. У време када је Вукићевић испитивао ову заставу (1913. године), он је, од сликарског дела, нашао само истрто платно на коме се, с једне стране, могао још само прочитати почетак натписа: „Претеч...“. Вукићевић није знао да је ту исту заставу, само у добром стању, видео Јоаким Вујић у цркви села Осечине, родног места браће Недића. Вујић је описује као „прекрасан, швилен, са шкофијама извезен барјак“, који с једне стране има икону Архангела Михаила а с друге икону св. Николе и св. Јована Претече.⁴ У Вукићевићево време, као и данас, остали су само видљиви натписи око иконе св. Николе и св. Јована Претече; и то: с леве стране „*Михаилъ Недићъ 1804*“, а с десне „*Глигориа Младенковичъ*“. Испод првог имена се још увек налази запис начињен мастилом: „*Овога Михаила браћа Недићи: Глигориј и Дмитр... Погибоше на Лџници 8 коју съ Тврцима 1804 † Янко изъ...*“. Изнад иконе налази се скраћеница „С. Б.“. У недостатку првобитних икона, које би нам помогле идентификацију аутора, ови иницијали (који су погрешно били сматрани као име фирме) упућују на Стефана Гавриловића. На његовој потписаној застави из 1804. године, завршетак последњег стиха из књиге пророка Исаије, који гласи „*Съ нами Богъ*“, скраћен је, како Валтровић каже, из недостатка простора у „С. Б.“.⁵ Уосталом, ова је застава привукла пажњу нашег света још 1890. године, када је, 4. фебруара, одржана у Лозници забава у корист подизања споменика браћи Недића и њихових другова у манастиру Чокешини.⁶ Идуће године је, у београдском Дневном листу,⁷ изишао чланак о браћи Недић, у коме аутор каже за заставу: „Застава је била ортачка. Купили су је заједнички Младеновић и Недићи. Глигорије Младеновић ју је купио у Срему...“. У то доба било је још људи који су то могли знати.

Застава кнеза Јовице Милутиновића, која се сада чува у Народном музеју у Ваљеву, разликовала се од досада описаних само по томе што је штит са крстом и оцилима имала с обе стране, а уз то и по једну круну изнад штита.⁸

³ Јов. Мишковић, *Српска војска и војевање*, Глас СКА, књ. XLVII, 21.

⁴ Ј. Вујић, *Путешестваје по Србији*, II, Српска књ. задруга, 1902, 33.

⁵ М. Валтровић, н. д., 126.

⁶ Српске Новине, бр. 26, 1890.

⁷ А. П. Милојковић, *Јуначка и славна браћа два Недића млада*, Дневни Лист, 29 мај 1901.

⁸ Ђурђица Петровић, н. д., 147.

Последња датирана застава из ове групе јесте застава Хаџи Мелентија Стефановића, архимандрита манастира Раче на Дрини и војводе соколског.⁹ Она има с једне стране икону Вазнесења Христовог а с друге штит на коме су насликана четири грба из „Стематографије“: Србије, Босне, Рашке и Раме. Испод штита је натпис: „С. Хорв г. соврш Г. Х: Мелентій Архімандрит митѣра. Раче в Серб. л. г. 1807“. Закључујући на основу данас сачуваних примерака, после ове године настају заставе са другом врстом декорације. Иконâ више нема, а поред грба Србије, крста са четири оцила, јавља се и грб Трибалије, глава дивље свиње са стрелом у челу. Доцније ће се овим грбовима придружити и двоглави руски орао са текстовима и иконама које упућују на њихово руско порекло. Узгред буди речено, ове су заставе, што се сликарског квалитета тиче, знатно испод претходних. Зато бисмо ми, у једној грубој подели устаничких застава на основу уметничке вредности, узели годину 1808. као границу двају различитих утицаја, или, тачније речено, двају различитих извора. У том погледу нас ће, из више разлога, а између осталог и естетских, више занимати време пре 1808. године.

Да су прве устаничке заставе долазиле из области данашње Војводине, имамо више доказа. Уосталом, у то нико и не сумња. Оданост аустријских Срба идејама ослобођења, њихова помоћ у људству и материјалу, утицај Доситеја и Стратимировића, употреба Ритер-Жефаровићевих грбова, стил насликаних икона, све то упућује да творце ових застава потражимо међу уметницима Карловачке митрополије. Један од њих је оставио и свој потпис: Стефан Гавриловић. Остале можемо да тражимо међу оним сликарима који су на неки начин, непосредан или посредан, били у вези с устаницима. Арса Теодоровић, на пример, који је чак обећао Доситеју да ће доћи у Београд да наслика иконостас обновљене цркве Архангела Михаила; или Димитрије Братоглић, који се бавио криумчарењем оружја из Аустрије; или Братоглићеви сарадници, Никола Апостоловић и Максим Ристић, такође уметници; или Петар Радосављевић, сликар из Панчева, за кога се сигурно зна да је прелазио у устаничку Србију; можда и знаменити „славено-србски“ живописац Павел Ђурковић који је, у доба устанка, живео и радио извесно време у Земуну и Сремским Карловцима; па можда чак и војвода Петар Николајевић Молер, бивши ученик Стефана Гавриловића.

Међутим, један докуменат, иначе познат и већ цитиран, упућује нас на уметника на кога још нико није обратио пажњу, а који је, по нашем мишљењу, озбиљнији кандидат за ауторство устаничких застава него највећи део горе набројаних. То је извештај који је, новембра 1810, упутио командант Петроварадина, барон Хилер, Ратном савету у Беч.¹⁰ Уз извештај је било приложено писмо Јеврема Ненадовића, упућено жени лекара Егера у Сремским Карловцима, а којим се наручује једна нова застава за Србе и један цртеж за израду печата за козачког пуковника Никића. Део Ненадовићевог писма, датираног 20 октобра 1810, који се односи на заставу, гласио је: „Da ich in Carlovitz vor zwey Jahren studirte, verliess ich bey Euer Gnaden eine alte serbische Fahne als Form eine neue auf nehmliche Art zu sticken. Haben Sie also die

⁹ Сада у Музеју првог српског устанка у Београду.

¹⁰ А. Ивић, *Документа о устанку Срба под Карађорђеџем*, *Vjesnik kr. hrvat. slav.-dalm. zemaljskog arhiva*, XXI и XXII, Загреб 1920, 481—2.

Güte, neue solche Fahne auszusticken, wie der Herr Mahler Elias ausgemahlt und Ihnen die Forme gegeben hat". Зна се из савремених докумената да је жена хирурга Егера држала приватну девојачку школу, познату по лепим ручним радovima.¹¹ Упитани, у своје време, ко може бити тај молер Elias, ми смо били мишљења да је ту реч о сликару Илији Лончаревићу, иначе пореклом из Сомбора. Доцнија истраживања су нас уверила да се цитирани део Ненадовићевог писма односи, у ствари, на Илију Гавриловића, рођеног брата Стефана Гавриловића.

Илија је досада био сматран као трговац, чиме се претежно и бавио. Као крупан војни лиферант он је, на пример, у току последњег аустро-турског рата, закупио сено из целе толнанске жупаније и снабдевао трупе у простору од Петроварадина до Земуна и од Земуна до Оршаве.¹² Као „књигољубац“ и образован човек, био је, заједно с братом Стефаном, одани пријатељ Доситеја Обрадовића. Умро је у пролеће 1807. године, ожаљен од својих поштовалаца, а нарочито Георгија Хранислава, као велики патриота и пријатељ науке. Мање је познато да је Илија, поред свог брата Стефана, упражњавао позлатарски занат, а још мање да је и сам био сликар. Његов „уметнички“ наступ почиње, колико до сада знамо, од 1800. године. Те године је општина у Сремској Каменици начинила уговор са „Стефаномъ молеромъ и Илијемъ златаромъ“ и њиховице по именованом Гавриловићу“ да насликају иконостас каменичке цркве.¹³ После две године, 1802, браћа Гавриловићи, као „Стефанъ и Илиа овогъ Гавриловићъ“, преузимају иконостас цркве у Платичеву.¹⁴ Исте су године браћа закључила уговор са општином села Беочина за сликање иконостаса сеоске цркве.¹⁵ Ту се називају као „молери и писари“ карловачки. Године 1805. Стефан и Илија склапају уговор за сликање иконостаса у селу Јаску, а године 1806. у селу Петровцима.¹⁶ У овом су уговору цитирани као „живописнагъ художества манстери“ Исте су године браћа склопила уговор са грађанима Земуна да насликају иконостас велике Богородичине цркве, али је овај посао остао само на хартији, вероватно због Илијине смрти.

Занимљиво је утврдити да се смрт Илије Гавриловића поклапа са годином кад је у устаничкој Србији престао прилив застава „пречанског“ типа. То може бити случајност, али и не мора. Јеврем Ненадовић се још 1810. године служи старим узорком „молера Илије“, ма да је могао да наручи нову заставу код још увек живог Стефана Гавриловића. Зашто то није учинио, засада не знамо, а можда нећемо никад ни сазнати; једино нам остаје да претпоставимо да је Илија Гавриловић, као златар и сликар у исто време, преузимао комплетну израду, устаничких застава, — и сликарски део и декорацију на тканини. Недавна конзервација Карађорђевог заставе са иконом Стефана Првовенчаног открила је да су грб Србије и текст испод њега били првобитно сликани на златној подлози.

М. КОЛАРИЋ

¹¹ Ђ. Петровићева, н. д., 142.

¹² Патријарашко-митрополитски архив у Срем. Карловцима, Ф В-35, ех 1792.

¹³ На истом месту, Конзисторијална акта, бр. 317 ех 1800.

¹⁴ На истом месту, Бр. 126 ех 1802.

¹⁵ На истом месту, Бр. 99 ех 1803.

¹⁶ На истом месту, Бр. 102 ех 1806.